Невмируші образи

До 400-річчя з дня народження В. Шекспіра

Ірина Ваніна

Щороку 23 квітня в невеличкому англійському місті Стретфорді на Ейвоні під звуки фанфар на високих щоглах підіймаються прапори держав, посольства і місії яких акредитовані у Лондоні. Серед них майорить наш, радянський прапор. Представники делегацій нескінченною процесією проходять через місто, щоб вкрити вінками й букетами скромну могилу Вільяма Шекспіра.

Так народи всього світу урочисто відзначають день народження неперевершеного майстра драматургії.

Творчість геніального письменника, глибока за проблематикою, сповнена яскравих ідей, народності й гуманізму, пройнята пафосом боротьби з несправедливістю, овіяна світлим оптимізмом, вірою в перемогу добра. Драматург далекої епохи став сучасником і однодумцем передових людей багатьох поколінь.

Діячі української культури дореволюційних часів приділяли велику увагу вивченню творчості видатного поета і багато робили для того, щоб познайомити з нею широкі кола українського народу. Але умови для цього були надзвичайно несприятливі. Царське самодержавство штучно затримувало розвиток національної культури. Переклади на українську мову з інших мов заборонялись, і наш театр був позбавлений можливості ставити твори Пушкіна й Грибоєдова, Шіллера й Шекспіра.

І все ж 1875 року в Єлисаветграді І. Тобілевич — майбутній відомий драматург Карпенко-Карий — здійснив у створеному ним аматорському гуртку постановку трагедії «Король Лір». Трьома роками пізніше громадськість Києва була схвильована цікавою новиною: гурток «Громада» показав «Гамлета» у перекладі М. Старицького. Дехто сумнівався чи зазвучить Шекспір по-українському? Вистава довела, що видатні твори російської й світової літератури залишаються рівноцінними і в перекладі на українську мову. Трохи згодом, переборюючи цензурні рогатки, М. Старицький видав свій переклад «Гамлета».

Над перекладами творів Шекспіра працювали також Леся Українка і П. Мирний, П. Саксаганський та М. Кропивницький. В Галичині з ініціативи Ів. Франка були опубліковані переклади трагедій Шекспіра, зроблені Ю. Федьковичем та П. Кулішем.

Майстри української дореволюційної сцени захоплювалися творчістю великого англійського драматурга. Тобілевич ще за молодих років вивчив напам'ять ролі Гамлета, короля Ліра, Отелло. П. Саксаганський теж добре знав Шекспіра і в його театральних поглядах знаходив багато спільного з своїм творчим кредо. У домашній обстановці він натхненно виконував окремі сцени з «Отелло». Як згадувала Софія Тобілевич, в грі його було стільки благородної грації, що доводилось лише шкодувати з приводу того, що ніхто не бачить «такої гордої посадки благородної голови, неначе з прекрасного мармуру вирізьбленого тіла, таких нестримних у палкій пристрасті рухів».

М. Кропивницькому пощастило грати у виставі «Отелло» в одній з російських провінціальних труп.

На Україні бачили Іванова-Козельського — кращого Гамлета провінціальної сцени, захоплювалися грою Шувалова в ролі короля Ліра, прославленими митцями російської сцени — Мочаловим, Ленським, Южиним, Савіною. Гастролювали тут і славетні зарубіжні артисти. Надовго запам'яталися глядачам виступи Айри Олдріджа, який за висловом Шевченка, «живого Шекспіра показував», а також Т. Сальвіні, Е. Россі, Сари Бернар, Елеонори Дузе, Е. Поссарта.

«Багато галасу даремно». Беатріче — Н. Ужвій, Бенедікт — Ю. Шумський. Київський театр ім. Ів. Франка. 1941 р.

Все це сприяло широкому знайомству українських глядачів з творчістю Шекспіра.

Після Великого Жовтня виникла реальна можливість втілити в життя давні задуми і мрії. Корифей української сцени П. Саксаганський, працюючи в Народному театрі, що виник у перші дні становлення Радянської влади на Україні, планує поставити «Макбета», «Короля Ліра», «Венеціанського купця». Читаючи 1920 року лекції на інструкторсько-режисерських курсах «Дніпроспілки», він розповідав молодим митцям про вічну молодість шекспірівських творів, закликаючи: «Товариші, готуйтесь до зустрічей з королем драматичних поетів і пам'ятайте: хто не зрозуміє, що драми Шекспіра полягають не в драмі головних персонажів, а в драмі стосунків і інтересів усіх дійових осіб, що випливають з логіки життя — той не осягне Шекспіра». Ці слова стали для молоді своєрідним дороговказом в роботі над шекспірівськими образами.

У роки формування українського радянського театру до Шекспіра звертаються найталановитіші майстри та мистецькі колективи. Першим поставив трагедію «Макбет» в Державному мандрівному зразковому театрі у 1920 р. Лесь Курбас. 1926 року в Державному театрі ім. М. Заньковецької побачила світ трагедія «Отелло» у перекладі і постановці П. Саксаганського. Новий глядач вимагав нового, поглибленого аналізу твору. У виставі відчувалося прагнення розкрити трагедію Отелло не як особисте нещастя, а пов'язати її з певними історичними подіями, широко показати життя тогочасного суспільства. Спектакль відзначався міцним ансамблем, реалістично правди-

«Гамлет». Львівський театр ім. Заньковецької. 1956 р. В ролі Гамлета — О. Гай.

вим розкриттям подій і характерів. Виконавець ролі Отелло — Б. Романицький підкреслював в образі риси сміливого воїна, чесної, прямої, глибоко страждаючої людини.

У репертуарі заньківчан ця трагедія зберігалася понад 20 років, витримавши три редакції, які відбили процес утвердження класики, в тому числі і Шекспіра, на українській сцені. Він проходив у боротьбі різних театральних напрямків, різних поглядів на мистецтво театру, в ньому мали місце і надмірне експериментаторство («Макбет» в театрі «Березіль» 1924 р.), і соціологізаторські впливи («Фальстаф» у Харківському театрі революції 1933 р.).

У боротьбі різних течій і напрямків у 30-х роках сформувався метод соціалістичного реалізму, керуючись яким майстри українського радянського театру прагнули глибоко розкрити ідейний зміст шекспірівських творів, показати протиборствуючі сили сучасного драматургу суспільства, виявити властиву Шекспіру віру в перемогу позитивного начала над негативним.

Ці нові тенденції в сценічному прочитанні великої спадщини виявилися насамперед у третій редакції «Отелло», здійсненій режисером В. Харченком у театрі ім. М. Заньковецької в 1937 році. Драма венеціанського мавра набула високого гуманістичного змісту і трактувалася як трагедія великого людського почуття. Вистава стверджувала віру в благородство людини. Образ Отелло у виконанні Романицького набув нових рис. Отелло, як його розумів актор, був людиною благородної душі, мудрий і мужній, і водночас по-дитячому відвертий і довірливий. У спектаклі вимальовувався соціальний фон, на якому розвивалася трагедія.

Митців української сцени хвилюють найскладніші характери героїв, могутні пристрасті, їх приваблюють глибокі філософські проблеми. Уже втретє, в 1938 році, в українському театрі іде «Макбет» — на цей раз на сцені Донецького театру. Режисер-постановник В. Василько створив виставу високого громадського звучання, вона засуджувала тиранію як всенародне зло і стверджувала думку про те, що влада, яка тримається на насильстві і пригніченні, приречена на загибель. Чудово виконували В. Добровольський та Л. Гаккебуш ролі Макбета та його підступної дружини.

Подібний акторський дует ми зустрічаємо у виставі «Багато галасу даремно», здійсненій В. Вільнером та М. Єрецьким у Київському театрі ім. Ів. Франка в 1941 році. Беатріче (Н. Ужвій) та Бенедикт (Ю. Шумський) — яскраві, психологічно глибокі, філігранно відточені характери, що несли в собі прекрасне почуття чистого й щирого кохання, прагнення до свободи й незалежності.

Повноцінне звучання кращих вистав забезпечувалось не тільки майстерним акторським виконанням, але й глибиною та винахідливістю режисерської думки. Саме цим відзначався спектакль Одеського театру ім. Жовтневої революції «Дванадцята ніч», який здійснив режисер Б. Тягно у 1945 році. Цю ж комедію з успіхом поставили Донецький театр ім. Артема у 1946 р. та Київський театр ім. Ів. Франка у 1949 р.

Проте найпопулярнішою в українському театрі виявилася трагедія «Отелло». У 50-х роках вона йшла в дев'яти театрах (Харківський, Чернівецький, Сумський, Хмельницький, Дніпропетровський та ін.).

У 1956 році Ровенський музично-драматичний театр поставив «Короля Ліра». 1959 року відбулась прем'єра цієї трагедії на сцені Київського українського драматичного театру ім. Ів. Франка. Це була хороша ансамблева постановка, в якій відчувалася трепетна думка режисера, прагнення показати боріння пристрастей та глибину характерів героїв, пошуки вірних шляхів у розв'язанні соціальної суті трагедії. Короля Ліра грав М. Крушельницький, який створив глибоко людяний, складний і хвилюючий характер.

І нарешті «Гамлет». В історії світового театру відомо багато різних трактувань та стильових рішень трагедії, багато різних інтерпретацій образу датського принца. Радянському театру близький Гамлет дійовий, але це не виключає його внутрішніх сумнівів, глибоких філософських роздумів. Саме ці риси лягли в основу створення українського Гамлета. На нашій сцені цей образ з'явився одночасно протягом 1956—57 рр. у Харківському театрі ім. Т. Шевченка (роль виконував Я. Геляс) і у Львівському театрі ім. М. Заньковецької (Гамлета грав О. Гай). Гамлет Я. Геляса — палка, бунтарська натура, борець за правду, що ненавидить оточуючий світ, сміливо і рішуче виступає проти нього.

І якщо Геляс акцентував у своєму виконанні порив, енергію, стремління до боротьби, то Гай прагнув розкрити філософську глибину образу, його гуманістичне спрямування. У переконливому і поетичному виконанні артиста Гамлет був самотнім борцем за світле майбутнє всіх людей, який загинув в нерівному бою, але не склав зброї. Творча робота О. Гая — новий, вищий етап в оволодінні українськими митцями спадщиною Шекспіра. В ній поєднувалися глибокий аналіз образу з майстерністю виконання.

Трагедія «Гамлет» була вершиною, до якої поступово піднімалися митці української сцени в оволодінні творчістю Шекспіра. На українській сцені, крім вищезазначених творів, можна було бачити «Ромео і Джульєтту», «Приборкання непокірної», «Сон літньої ночі», «Віндзорські кумоньки». До творчості великого англійського драматурга почала звертатися молодь, віддаючи створюваним виставам і образам поетичність, щирість почуттів, творчий запал. Саме цими рисами відзначається постановка «Ромео і Джульєтти» у Дрогобицькому музично-драматичному театрі, здійснена молодим режисером М. Гіляровським у 1963 р. Наприкінці минулого року режисер В. Гаккебуш вперше на українській сцені поставив комедію «Два веронці» у Сумському музично-драматичному театрі ім. М. Щепкіна.

Отже останнім часом на сцені з'являються нові шекспірівські постановки. Успіху їх сприяє майстерність перекладачів — М. Рильського, І. Стешенко, Б. Тена.

Останні постановки свідчать про зрослу майстерність творчих колективів, вірне розуміння ними особливостей драматургії Шекспіра, прагнення розкрити ідейне спрямування його п'єс з точки зору марксистсько-ленінського світосприймання. Українські театри стоять на вірному шляху щодо розуміння сценічного втілення творів великого англійця.

Вірність принципам соціалістичного реалізму не виключає наявності різноманітних форм у театральному мистецтві. Треба сміливіше дерзати, шукати нові шляхи для художнього втілення творів Шекспіра, які для творчих колективів завжди є взірцем великої драматургічної майстерності, глибоких прогресивних ідей.